

ТРАНСФОРМАЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО БЛАГОДІЙНІСТЬ В ІСТОРИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ ДЖЕРЕЛАХ

TRANSFORMATION OF NOTIONS OF CHARITY IN HISTORICAL AND LEGAL SOURCES

Вашкович В.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського права
юридичного факультету*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У статті відображено трансформацію уявлень про благодійність в історичних та правових джерелах. Стверджується, що це зумовлено розвитком капіталістичних відносин і формуванням прошарку підприємців, які зосередили у своїх руках значні капітали та стали тією соціальною силою, яка потенційно забезпечувала матеріальні передумови до зростання благодійності.

У зв'язку з поширенням благодійної діяльності починається осмислення цього явища.

Сьогодні особливо актуальне питання благодійності в суспільстві. Це пов'язано як з активізацією наукових досліджень із цієї тематики, так і з вимогами сучасного життя, життєвою необхідністю. Так чи інакше в нас на слуху постійно такі слова, як «благодійність», «добročинність», «добро» тощо. Постає питання, який же зміст криється за цими поняттями.

Натепер поняття «благодійність» має широкий зміст – від звичайної матеріальної допомоги до меценатства.

Благодійність – це діяльність, пов'язана з добровільною, безкорисливою передачею коштів чи матеріальних цінностей юридичними та фізичними особами тим, хто цього потребує. Як зазначає О. Донік, до кола тих, хто потребує благодійної допомоги, належать не лише злиденні, а й ті люди та некомерційні й неполітичні організації, які відчувають нестачу в коштах для вирішення власних, професійних, культурних і суспільних завдань.

Благодійність – це діяльність, завдяки якій громадські та приватні ресурси добровільно спрямовуються їхніми власниками для допомоги окремим соціально незахищеним групам людей, вирішення суспільних проблем, а також поліпшення умов громадського життя. Така підтримка надається не тільки біднякам, які живуть у злиднях, а й тим людям (громадські активісти, фахівці, представники творчих професій, учні та студенти), некомерційним і неполітичним організаціям, які відчувають нестачу в коштах для вирішення індивідуальних, професійних, культурних та суспільних завдань.

Ключові слова: благодійність, меценатство, філантропія, добročинність, спонсорство.

This article reflects on the transformation of philanthropic ideas into historical and legal sources. It is argued that this is due to the development of capitalist relations and the formation of a layer of entrepreneurs who have concentrated large capitals in their hands and have become the social force that potentially provided material prerequisites for the growth of charity. In connection with the spread of charitable activities, this phenomenon begins to be understood.

The issue of charity in society is especially relevant today. It is connected with the intensification of scientific research on this subject, as well as with the requirements of modern life, a vital necessity. One way or another, weal way shear such words as "charity", "good" and soon. The question arises, what is the meaning behind these concepts.

To date, the concept of charity still has a broad meaning from ordinary financial assistance to philanthropy.

Charity is an activity related to the voluntary, unselfish transfer of funds or property to legal entities and individuals to those in need. In this case, as noted by O. Donik, not only the needy, but also those people and non-profit and non-political organizations that lack the funds to solve their own, professional, cultural and social problems, are among those in need of charitable help. Charity is an activity through which public and private resources are voluntarily channeled by their owners to help particular socially disadvantaged groups, solve social problems, and improve social conditions. Such support is provided not only to the poor living in poverty, but also to those people (community activists, professionals, representatives of the creative professions, students and students) and non-profit and non-political organizations that lack the funds to address the individual, professional and cultural tasks.

Key words: charity, philanthropy, philanthropy, charity, sponsorship.

Трансформаційний аспект поняття благодійності досліджували чимало науковців, зокрема: С. Матяж («Концептуальні підходи до поняття державного регулювання меценатства в історичному і сучасному аспектах»), В. Савицький («Гене́за благодійності в Україні»), Г. Хілецький, О. Семашко, Л. Дума («Добročинність в Україні: минуле, сучасне майбутнє»), Т. Курінна («Підходи до розроблення термінологічного апарату державного регулювання меценатства в Росії: досвід для України») та інші.

Метою статті є дослідження основних етапів трансформації уявлень про благодійність в історичних та правових джерелах.

Для досягнення цієї мети автор ставить перед собою завдання з'ясувати основні підходи до тлумачення благодійності в історичних та правових джерелах.

Проблема благодійності активно висвітлюється в історіографії ще з XIX ст. У зв'язку з поширенням благодійної діяльності починається осмислення цього явища. Це було зумовлено розвитком капіталістичних відносин та формуванням прошарку підприємців, які зосередили у своїх руках значні капітали, стали тією соціальною силою, яка

потенційно забезпечувала матеріальні передумови для зростання благодійності. Значний внесок у висвітлення питання благодійності в цей період зробили такі дослідники, як П. Георгієвський, С. Гогель, Є. Максимов та ін. Тематика цього періоду була такою: загальні проблеми благодійності, державна система захисту населення (П. Георгієвський), пошуки коренів благодійності в Давній Русі та періодизація історії благодійності, аналіз законодавчої бази Російської імперії у сфері благодійності (М. Дмитрієв), основні напрями благодійності (Є. Максимов).

Огляд дореволюційної історіографії доводить підвищений науковий інтерес до теми благодійності на межі XIX – XX ст. Досліджувались різноманітні аспекти феномену благодійності, як-от історія благодійництва та її періодизація, сучасна дослідникам законодавча база щодо цього.

Праці дослідників дають підстави зробити висновок про важливість благодійної допомоги в даний період як основного чинника соціальної допомоги в державі.

Із приходом радянської влади дослідження з питань благодійності були припинені, а дана тема була визнана буржуазною і заборонена. Саме явище благодійності визнавалося «<...> соціальним явищем класового,

перш за все буржуазного суспільства, і в системі радянського тоталітаризму благодійності не знайшлося місця ні в енциклопедичних словниках, ні в суспільному житті» [1, с. 39]. Єдиними винятком були роботи з історії товариства Червоного Хреста, заснованого у другій половині XIX ст. Але і там його дореволюційна діяльність висвітлювалась схематично і невиразно, до того ж із перевагою не аналізу, а критики [2, с. 132]. Лише в кінці 80-х рр. XX ст. було знято заборону з теми благодійності. З'являються праці, що повністю або частково присвячені проблемам благодійництва чи меценатства, як, наприклад, робота О. Боханова «Коллекционеры и меценаты в России».

Сучасна вітчизняна історіографія представлена працями Ю. Гузенка, О. Доніка, Т. Курінної, С. Поляруш, І. Суровцевої та ін., які досліджують становлення і розвиток органів державної опіки, громадських добродійних об'єднань та благодійну діяльність окремих сімей чи осіб. Вагомим доробком у вивченні історії вітчизняної благодійності стали докторські дисертації Н. Сейко «Добродійність у сфері освіти України (XIX – початок XX ст.)» та О. Друганової «Розвиток приватної ініціативи в освіті України (кінець XVIII – початок XX ст.)».

Сьогодні особливо актуальне питання благодійності в суспільстві. Це пов'язано як з активізацією наукових досліджень із цієї тематики, так і з вимогами сучасного життя, життєвою необхідністю. Так чи інакше в нас на слуху постійно такі слова, як «благодійність», «доброчинність», «добро» тощо. Постає питання, який же зміст криється за цими поняттями.

Насправді вислів «жити за поняттями», властивий певній категорії людей, підходить усім. Адже поняття – синтез історичної традиції та певної домовленості. Учені домовляються, який зміст вони вкладатимуть в те чи інше поняття, яка саме річ буде називатися так, а не інакше. Однакове розуміння поняття забезпечує порозуміння між науковцями.

Так само в повсякденному житті ми засвоюємо поняття, завдяки яким розрізняють добре та погане. Ще Сократ говорив, що необхідно лише пояснити людині, що таке добро, і вона почне його робити, отже, усі злі вчинки – від незнання.

У корені поняття «благодійність» лежить поняття «благо», уведені Аристотелем, лат. *summum bonum* [3]. Із цього часу починається тлумачення цього поняття, чим займалася спершу філософія. Питання про благо ставилося у філософії у зв'язку з розумінням сенсу буття і людського існування як питання про вище благо, у залежності від якого визначалась відносна цінність усіх інших благ. Філософи під поняттям «благо» розуміли те, що люди бажають саме собою, а не через його наслідки. Адже більшість людей погодиться, що щастя краще, ніж нещастя, дружба краще ворожнечі тощо.

Натепер поняття «благодійність» має широкий зміст – від звичайної матеріальної допомоги до меценатства. Отже, розглянемо еволюцію поняття «благодійність». Відобразити, який вигляд мало поняття «благодійність» у Середні віки, зробила спробу російська дослідниця Л. Сукіна у праці «Понятие благотворительности в культуре русского Средневековья». Дослідниця наводить тлумачення зі словника давньоруської мови X–XIV ст.: «благотворіння» – здійснення добрих справ, благодійність; «благотворіє» – добрі справи, милостиня; тобто це поняття могло означати дію, а також саму милостиню; «благотворіті» – робити добро. Л. Сукіна приходить до висновку, що в часи Середньовіччя благодійність існувала як етичне та релігійне поняття. Але мислилась вона у формі милостині на користь церкви та злиденним [4, с. 20].

Російська дослідниця Г. Ульянова в розділі свого дисертаційного дослідження «Термінологія» також показує значення поняття «благодійність» у Середньовіччі. Щодо Середньовіччя Г. Ульянова дійшла висновку, що зміст поняття «благодійність» зумовлений тим, що благодій-

ність була необхідним елементом поведінки благочестивого християнина, що забезпечувала спасіння в загробному світі та спокій душі у світі земному [5, с. 134].

Саме поняття «благодійність» почало активно вживатися у XVIII ст. Разом із ним активно вживалось словосполучення «благодійні установи».

Стосовно XIX ст., то вживання терміна «благодійність» відображено в «Толковом словаре живого великорусского языка» В. Даля та словнику Брокгауза – Ефрона. Енциклопедичний словник XIX ст. Брокгауза – Ефрона визначає благодійність як прояв співчуття до ближнього і моральний обов'язок заможного поспішати на допомогу незаможному [6, с. 55]. У Словнику В. Даля наводяться такі слова: «благо» – синонім слова «добро»; «благота» як багатство; «благость» як вищий ступінь любові та милосердя, поєднання всіх добродійностей. В. Даль зазначає, що у складних словах корінь «благо» зберігає значення «добро». Далі наводяться слова «благодатель» – благодать, благодійник, благотворець; той, що робить добро; а також похідні – прикметник «благодійний», іменник «благодательство» – благодіяння, благотворення. Близька до них дієслівна форма «благодіяти» – благодіяти, робити добро, служити іншим безкорисно, піклуватися про щастя ближнього, іменники «благодатель» і «благодій» – добродіяч, благодійник, той, хто робить добро іншому.

«Благодійний» (про людину) – схильний до благотворіння; схильний робити добро, допомагати бідним; (про заклад, установу) – влаштований для призріння старих, калік, хворих, неміщих або для опіки про них.

«Благотворець», «благодійник», «благододатель» – той, хто робить добро іншим. «Благодійність» – властивість, якість благодійника [5, с. 130].

У XIX ст. поряд зі словом «благодійник» у лексикон увійшло слово «жертвувач». У Словнику В. Даля «жертвувати» означає позбавляти себе чогось добровільно на користь інших [5, с. 131].

У сфері благодійності побутує також ще один термін – «призріння», що походить від дієслова «призрівати», «кинути на когось погляд зі співчуттям», або «прихистити». Термін «призріння» уживається щодо груп населення, що потребують захисту, а саме дітей, старців та інвалідів, тобто тих, хто не може сам себе забезпечити. Існував також термін «суспільне призріння», який вживався щодо адміністративних органів та в державному діловодстві. Так, І. Гребцова та В. Гребцов у роботі «Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – в 60-е гг. XIX ст.» визначають «суспільне призріння» як поняття, що застосовувалось до всієї сфери, пов'язаної із соціальною реабілітацією основних категорій населення, що потребували допомоги (діти, старці, інваліди), усіх, хто не міг прогудувати себе власною працею. Автори наголосують на різниці понять «благодійність» та «суспільне призріння», оскільки благодійність не включає державний рівень реалізації програм соціальної реабілітації.

Також уживалися терміни «попечительство» – піклування про кого-небудь, «попечитель» – особа, що опікується установою, але не перебуває в ній на службі. З початку XIX ст. поширюються також словосполучення «допомога бідним», «допомога нужденним».

У радянський період термін «призріння» було замінено на «соціальне забезпечення», а в 1990-ті рр. – на «соціальний захист». У коло дії органів соціального захисту було включено рішення специфічних питань охорони здоров'я, освіти, забезпечення старості, праці й ін., що стосувалися благополучного існування населення та здійснення основних громадських прав особистості.

На сучасному етапі над визначенням поняття «благодійність» працюють такі російські й українські вчені, як: Г. Ульянова, О. Соколов, О. Донік, Ю. Гузенко, В. Савицький та ін. Чи не всі вони визначають благодійність через

діяльність, пов'язану з наданням фінансової та матеріальної допомоги тим, хто її потребує.

Серед російських дослідників заслуговує на увагу думка Г. Ульянової. Дослідниця зазначає, що дотепер немає чіткого визначення поняття «благодійність», а також, що неправильно кожен добру справу називати благодійністю, хоча і не обґрунтовує свою думку. За Г. Ульяною, термін «благодійність» стосується сфери громадської активності, пов'язаної з передачею юридичними та фізичними особами грошових і матеріальних засобів, а також з особистим співробітництвом приватних осіб у справі допомоги нужденним.

Ще один російський дослідник благодійності із Санкт-Петербурга О.Р Соколов наводить таке визначення: благодійність – це добровільна соціальна діяльність, пов'язана з безплатною передачею матеріальних цінностей, зокрема і створених працею у процесі самої благодійної діяльності та спрямована на досягнення більшого соціального добробуту [5, с. 199].

На теренах України ґрунтовну роботу над визначенням поняття «благодійність» здійснив О. Донік [7, с. 109]. За визначенням цього дослідника благодійність – це діяльність, завдяки якій громадські та приватні ресурси добровільно спрямовуються їхніми власниками для допомоги окремим соціально незахищеним групам людей, вирішення суспільних проблем, а також поліпшення умов громадського життя. Така підтримка надається не тільки біднякам, які живуть у злиднях, а й тим людям (громадські активісти, фахівці, представники творчих професій, учні та студенти), некомерційним і неполітичним організаціям, які відчувають нестачу в коштах для вирішення індивідуальних, професійних, культурних та суспільних завдань. Важливим моментом у визначенні О. Доніка є розшифровка того, хто саме належить до категорії людей, що отримують благодійну допомогу. Також автор виокремлює добровільність благодійної допомоги, проте не зазначає мету такої діяльності. Тобто за таким визначенням поняття «спонсорство» можна легко підвести під поняття «благодійність».

Окремо О. Донік виділяє поняття «державна благодійність» – опіка або соціальне забезпечення з боку держави.

Дещо розмите визначення надає Ф. Ступак: благодійність – це багатоаспектна людська діяльність із метою надання певної допомоги [8, с. 15]. Таке визначення потребує розширення тлумачення поняття, адже невідомо хто, кому, з якою метою тощо має надавати допомогу. Таке визначення не розкриває суть феномену благодійності.

Суттєву роботу у визначенні поняття «благодійність» провів український дослідник О. Ільченко. Він розглядає благодійність як діяльність, що формується на громадських засадах або приватній ініціативі, здійснюється фізичними та юридичними особами, і має такі суттєві ознаки: 1) наявність суспільно значущої мети; 2) добровільний, безкорисливий характер роботи; 3) високі моральні принципи благодійників, «громадський рівень розуміння необхідності здійснення програм соціальної реабілітації тих категорій населення, які потребують підтримки» [9, с. 89]. Можливо, така форма визначення (з виокремленням характерних ознак) є найбільш прийнятною для такого феномену, як благодійність.

Українські дослідники Ю. Гузенко та В. Савицький ототожнюють у своїх визначеннях поняття «благодійність» і «філантропія». Поняття «філантропія» у перекладі із грецької мови означає любов до людей. У V ст. до н. е. воно означало божественну прихильність, а в IV ст. н. е. – доброзичливе ставлення до людини. На сучасному етапі поняття «філантропія» почало активно вживатися у Франції, звідки і було запозичене в нашу мову. Нині філантропія означає безкорисливу допомогу одним людям іншим [10, с. 10].

Ю. Гузенко ставить в один синонімічний ряд такі поняття, як «благодійність», «доброчинність» і «філан-

тропія». Автор визначає благодійність як добровільну безкорисливу пожертву фізичних і юридичних осіб у поданні набувачам матеріальної, фінансової, організаційної та ін. благодійної допомоги. Він зазначає, що благодійність є традиційно етнічною та соціальною нормою. У своєму визначенні Ю. Гузенко залишив поза увагою сторону одержувача благодійної допомоги, не коментуючи, хто саме може претендувати на допомогу такого роду.

Прирівнює благодійність і філантропію також В. Савицький. За його словами, благодійність (філантропія) – це вияв співчутливості до стражденного, безкорисливе, некомерційне надання матеріальної допомоги тим, хто її потребує. Така недержавна підтримка може бути спрямована на окрему особу, організацію та на заохочення важливої, соціально значущої діяльності (освіта, медицина, спорт, захист довкілля, охорона та відбудова пам'яток історії та культури тощо) [11, с. 40]. Цікавим у визначенні В. Савицького є наголошення на недержавності благодійної допомоги. Тобто держава виключається з кола потенційних благодійників.

Одним із спірних питань термінології у сфері благодійності є співвідношення понять «благодійність» і «меценатство». Сам термін «меценатство» своїми коренями сягає часів Римської імперії. У I ст. до н. е. в Римі жила людина на ім'я Меценат. Він був відомим державним діячем при імператорі Октавіані Августі. Меценат був відомим і багатим, належав до стану вершників, уважався нащадком етрусських царів. Кращі поети того часу знаходили в Меценаті поважного покровителя і захисника. Він допомагав Вергілію, Горацию, Луцію Варію Руфу й іншим [12]. Піклування про поетів зробило ім'я Мецената символом фінансової, економічної, політичної, навіть релігійної підтримки творчої та просвітницької діяльності літераторів, музикантів, архітекторів, скульпторів, художників, учених, педагогів – тих, хто був талановитим, але не мав фінансових засобів.

Меценатство – це опікування культурою. Саме таке визначення обрали творці глосарія, що вийшов у рамках проекту «Розвиток культури філантропії України». Таке ж визначення міститься у словнику-довіднику «Управління суспільним розвитком», де меценатство – це опікування культурою за власною щедрістю [13]. Отже, стосовно того, що меценатство належить до сфери культури, ні в кого не має сумніву.

Що ж до співвідношення понять «благодійність» і «меценатство», то більшість дослідників дотримується думки, що меценатство є складовою частиною благодійності та діє у сфері культури.

Таку думку розвиває О. Донік: меценатство – це доброчинство, спрямоване на розвиток науки, культури, мистецтва, основний зміст якого полягає у стимулюванні творчої діяльності їх діячів.

На думку дослідників Г. Хілецького, О. Семашко та Л. Думи, наведену у праці «Доброчинність в Україні: минуле, сучасне, майбутнє», поняття «меценатство», починаючи з римських часів, означало піклування наукою та мистецтвом із боку держави, інституцій і приватних осіб. Але в сучасному тлумаченні поняття автори виключають державу з кола меценатів. Тобто в сучасному розумінні поняття «меценатство» означає сприяння розвитку цих явищ із боку недержавних інституцій і приватних осіб як альтернативних державному утриманню. Автори вважають, що традиційно меценатство передбачає незацікавлену матеріально, гуманістично піднесено діяльність, яка, однак, незапрограмовано може громадську винагороджуватись і славою, і престижем [14, с. 30].

Отже, благодійність – це діяльність, пов'язана з добровільною, безкорисливою передачею коштів чи матеріальних цінностей юридичними та фізичними особами тим, хто цього потребує. Як зазначає О. Донік, до кола тих, хто потребує благодійної допомоги, належать не лише

злиденні, а й ті люди, некомерційні та неполітичні організації, які відчувають нестачу в коштах для вирішення власних, професійних, культурних і суспільних завдань.

Із XIX ст. поняття «благодійність» зазнає змін – з кола благодійників поступово виключається держава. І вже сьогодні більшість визначень наголошують на недержавному характері благодійності.

Щодо співвідношення понять «благодійність» і «меценатство», то загально визнаним є розуміння меценатства як форми благодійності. Але благодійність і меценатство відрізняються своїми мотивами. Якщо благодійність пов'язана з милосердям, то меценатство – із протекціонізмом. Саме поняття «благодійність» ширше, ніж поняття «меценатство». Водночас поняття «благодійність» стосується всіх сфер людського буття, а меценатство є важливим джерелом підтримки розвитку культури.

Поряд із вищезгаданими поняттями сьогодні активно вживається поняття «спонсорство», яке також передбачає надання фінансової чи іншої допомоги юридичним чи фізичним особам. Водночас держава також не включається в коло спонсорів. Проте відмінною рисою спонсорства є прагматичний характер. За таким родом допомоги завжди стоїть певна мета: підвищення власного авторитету, рекламування продукції тощо. Спонсор завжди спрямовує свою діяльність у ту сферу, де він може отримати винагороду.

На думку автора, термінологічний апарат у сфері благодійності ще недостатньо розроблений і потребує подальших досліджень. Оскільки сьогодні відбувається становлення законодавчої бази благодійництва в Україні, то актуальним є дослідження термінологічного апарату інституту благодійництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дмитрієнко М. Благодійність як атрибут громадянського суспільства: історія і сучасність. *Розбудова держави*. 1994. № 6. С. 39.
2. Ковалева С. Благотворительная деятельность в России на рубеже XIX–XX вв. в отечественной историографии (с 1897 г. по настоящее время). *Исторична панорама*. 2009. Вип. 9. С. 132.
3. Курінна Т. Підходи до розроблення термінологічного апарату державного регулювання меценатства в Росії: досвід для України. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2008-3/R1/08ktmrdu.pdf> (дата звернення: 15.01.2020).
4. Сукина Л. Понятие благотворительности в культуре русского Средневековья. *Благотворительность в России*. 2003–2004. Санкт-Петербург, 2004. С. 20.
5. Ульянова Г. Благотворительность в Российской империи. Конец XVIII – начало XX в. : дис. ... докт. ист. наук: 07.00.02. Москва, 2006. С. 134.
6. Энциклопедический словарь / под ред. И. Андреевского. Санкт-Петербург : Тип. Брокгауз – Ефрон, 1891. Т. 7. С. 55.
7. Донік О. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.). Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. С. 199.
8. Ступак Ф. Благодійні товариства Києва (др. пол. XIX – поч. XX ст.) : монографія. Київ : Хрещатик, 1998. С. 15.
9. Ільченко О. Феномен благодійності в історії Києво-Могилянської академії. *Гуманізація навчального процесу*. Слов'янськ, 2010. Вип. LI. Ч. II. С. 89.
10. Гузенко Ю. Становлення і діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України у другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії). Миколаїв : Іліон, 2006. С. 10.
11. Савицький В. Генеза благодійності в Україні (Методологія історії соц. роботи в Україні) : навчальний посібник Київ : НТУУ «КПІ», 2007. С. 40.
12. Матяж С. Концептуальні підходи до поняття державного регулювання меценатства в історичному і сучасному аспектах. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/SocGum/Arduo/20091/R1/Matiag.pdf> (дата звернення: 15.01.2020).
13. Курінна Т. Підходи до розроблення термінологічного апарату державного регулювання меценатства в Росії: досвід для України. URL: www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2008-3/R1/08ktmrdu.pdf (дата звернення: 15.01.2020).
14. Хілецький Г., Семашко О., Дума Л. Добродійність в Україні: минуле, сучасне, майбутнє. Київ : Гурт, 1998. С. 30.